RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA SHAXS TARBIYASI: MEDIA SAVODXONLIK VA AXBOROT XAVFSIZLIGINING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Abduraxmanov Rustam Maxmudovich
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakultetining ta’lim va tarbiya masalalari bo‘yicha maslahatchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512329

Annotatsiya. *Ushbu maqolada raqamli ta’lim muhitida shaxs tarbiyasini tashkil etish, media savodxonlikni rivojlantirish va axborot xavfsizligini ta’minlash masalalari yoritiladi. Raqamli kontentning o‘quvchi va talabalarning dunyoqarashi, xulq-atvori, muloqot madaniyati hamda tanqidiy fikrlashiga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, ta’lim muassasasi, pedagog va ota-onalar hamkorligida raqamli resurslardan maqsadli foydalanish, soxta axborotni aniqlash, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarni targ‘ib etishga doir metodik tavsiyalar taklif etiladi. Maqolada raqamli vositalar tarbiyaning o‘rnini bosuvchi emas, balki pedagogik maqsadga muvofiq boshqarilishi lozim bo‘lgan yordamchi vosita ekanligi asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *raqamli ta’lim, raqamli tarbiya, media savodxonlik, axborot xavfsizligi, tanqidiy fikrlash, raqamli kompetensiya, pedagogik texnologiyalar, axloqiy qadriyatlar.*

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы воспитания личности в цифровой образовательной среде, развития медиаграмотности и обеспечения информационной безопасности. Анализируется влияние цифрового контента на мировоззрение, поведение, культуру общения и критическое мышление учащихся и студентов. Предлагаются методические рекомендации по целенаправленному использованию цифровых ресурсов, выявлению недостоверной информации, защите персональных данных и продвижению национальных и общечеловеческих ценностей при сотрудничестве образовательных учреждений, педагогов и родителей. Обосновывается положение о том, что цифровые инструменты не заменяют воспитание, а должны применяться как вспомогательные средства в соответствии с педагогическими целями.*

Ключевые слова: *цифровое образование, цифровое воспитание, медиаграмотность, информационная безопасность, критическое мышление, цифровая компетентность, педагогические технологии, нравственные ценности.*

Abstract. *This article explores personal development and education in digital learning environments, with particular attention to media literacy and information safety. It discusses how digital content can influence learners’ worldviews, behaviour, communication culture and critical thinking. Practical recommendations are provided for the purposeful use of digital resources, identifying misinformation, protecting personal data, and promoting national and universal values through cooperation among educational institutions, teachers and parents. The article argues that digital tools should not replace education and upbringing; instead, they should be used as supportive resources guided by clear pedagogical objectives.*

Keywords: *digital education, digital upbringing, media literacy, information safety, critical thinking, digital competence, educational technologies, moral values.*

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar inson hayotining deyarli barcha sohalariga, jumladan, ta’lim va tarbiya jarayoniga ham chuqur kirib bormoqda. Elektron darsliklar, ta’lim platformalari, videodarslar, ijtimoiy tarmoqlar va sun’iy

intellektga asoslangan vositalar bilim olish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, raqamli muhitda tarqaladigan noto‘g‘ri ma’lumotlar, zararli kontent, kiberbulling, shaxsiy ma’lumotlarning oshkor bo‘lishi va internetdan me’yoridan ortiq foydalanish kabi muammolar ham dolzarblashmoqda.

Ta’limning vazifasi faqat bilim berish bilan cheklanmaydi. U mustaqil fikrlaydigan, mas’uliyatli qaror qabul qiladigan, boshqalarning huquqini hurmat qiladigan va jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan shaxsni tarbiyalashni ham nazarda tutadi. Shuning uchun raqamli muhitda tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda texnik ko‘nikmalar bilan bir qatorda axloqiy mezonlar, media savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish muhimdir.

Maqolaning maqsadi — raqamli ta’lim muhitida shaxs tarbiyasining asosiy yo‘nalishlarini tahlil qilish hamda pedagoglar, ota-onalar va ta’lim tashkilotlari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. Maqolada nazariy tahlil va mavjud xalqaro tavsiyalarni umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

1. Raqamli ta’lim muhiti va tarbiyaning o‘zaro bog‘liqligi

Raqamli ta’lim muhiti — bu o‘quv jarayonida elektron qurilmalar, dasturiy platformalar, raqamli materiallar va onlayn muloqot vositalaridan foydalanish orqali shakllanadigan axborot-pedagogik makondir. Mazkur muhit ta’lim oluvchiga ma’lumotni turli shakllarda qabul qilish, mustaqil izlanish, topshiriqlarni bajarish va o‘z natijalarini baholash imkonini beradi. Biroq texnologiyaning mavjudligi o‘z-o‘zidan yuqori sifatli ta’lim yoki samarali tarbiyani kafolatlamaydi. Natija undan qanday maqsadda va qanday metodika asosida foydalanilishiga bog‘liq.

Raqamli resurslar tarbiyaviy imkoniyatlarga ham ega. Masalan, tarixiy hujjatlar, virtual muzeylar, ma’rifiy videolar va interaktiv loyihalar yoshlarning tarixiy xotirasi, fuqarolik mas’uliyati va madaniy merosga hurmatini oshirishi mumkin. Guruhli onlayn loyihalar esa hamkorlik, vazifalarni taqsimlash, fikr almashish va o‘zaro hurmat ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bunday natijaga erishish uchun pedagog kontentni oldindan tanlashi, topshiriq maqsadini tushuntirishi va muhokamani yo‘naltirishi lozim.

Bundan tashqari, raqamli ta’lim muhiti o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish mas’uliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Elektron platformalarda vazifalarni rejalashtirish, bajarilgan ishlarni kuzatish va o‘z natijalarini tahlil qilish imkoniyati mavjud. Biroq bu jarayonda o‘quvchini faqat texnik natijaga yo‘naltirish yetarli emas: u vaqtni to‘g‘ri taqsimlash, topshiriqni halol bajarish va zarur paytda yordam so‘rashni ham o‘rganishi lozim. Shu tariqa raqamli faoliyat o‘zini boshqarish, intizom va mas’uliyat kabi sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Raqamli muhitda tarbiyaviy ishlar uchta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishni qamrab olishi maqsadga muvofiq: mazmunli va ishonchli kontentdan foydalanish; onlayn muloqotda axloqiy qoidalarga rioya qilish; shaxsiy ma’lumot va raqamli obro‘ni

himoya qilish. Ushbu yo‘nalishlar birgalikda olib borilgandagina texnologiyadan foydalanish madaniyati shakllanadi.

2. Media savodxonlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Media savodxonlik — axborotni topish, uning manbasini aniqlash, mazmunini tahlil qilish, ishonchliligini baholash va undan mas’uliyat bilan foydalanish qobiliyatidir. Raqamli makonda xabarlar juda tez tarqaladi, biroq ularning barchasi ham tekshirilgan yoki xolis bo‘lavermaydi. Sarlavhaning hissiyotga ta’sir qilishi, noma’lum manbaga tayanish, eski suratni yangi voqea sifatida ko‘rsatish yoki reklama maqsadini yashirish foydalanuvchini noto‘g‘ri xulosaga olib kelishi mumkin.

Media savodxonlikni rivojlantirishda o‘quvchiga tayyor javobni berishdan ko‘ra, savol berish va tekshirish usullarini o‘rgatish samaraliroqdir. Masalan, biror xabarni ko‘rganda quyidagi savollar qo‘yilishi mumkin: xabarni kim e’lon qilgan; dalillar keltirilganmi; voqea qachon sodir bo‘lgan; boshqa ishonchli manbalar ham shu ma’lumotni tasdiqlaydimi; matn o‘quvchini muayyan fikrga undash uchun hissiyotlardan foydalanmayaptimi? Bu savollar axborotni shoshilinch ulashish o‘rniga uni tekshirish odatini shakllantiradi.

Darslarda amaliy mashqlar tashkil etish mumkin. O‘quvchilarga bir mavzudagi ikki xil xabar berilib, ularning manbalari, dalillari, sarlavhalari va ifoda uslubi taqqoslanadi. Keyin ishonchli ma’lumotni ajratish mezonlari birgalikda ishlab chiqiladi. Yana bir mashq — surat yoki videoning asl manbasini aniqlash, e’lon qilingan sanani tekshirish va xabar mazmunini bir nechta manba bilan solishtirish. Bunday topshiriqlar tanqidiy fikrlashni kundalik amaliyot bilan bog‘laydi.

Media savodxonlikni rivojlantirishda axborotning mazmuni bilan birga uning qanday shaklda taqdim etilishiga ham e’tibor berish zarur. Ranglar, tasvirlar, sarlavhalar va hissiy iboralar auditoriyaning munosabatiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. O‘quvchilar reklama, yangilik, shaxsiy fikr va ilmiy ma’lumot o‘rtasidagi farqni anglab borishi kerak. Buning uchun kundalik hayotdan olingan misollarni tahlil qilish, dalil va fikrni ajratish, xulosaning qaysi ma’lumotga asoslanganini tushuntirish kabi topshiriqlar foydali hisoblanadi.

UNESCO media va axborot savodxonligini axborotga tanqidiy yondashish, raqamli muhitda xavfsiz harakat qilish va ishonchli axborot ekotizimini rivojlantirishga xizmat qiladigan muhim kompetensiyalar majmui sifatida ko‘radi [1; 2]. Shu sababli media savodxonlik alohida bir dars doirasida emas, balki turli fanlar va tarbiyaviy mashg‘ulotlarga izchil integratsiya qilinishi kerak.

3. Axborot xavfsizligi va mas’uliyatli raqamli xulq

Axborot xavfsizligi raqamli muhitda shaxsiy ma’lumotlarni, akkauntlarni, qurilmalarni va foydalanuvchining raqamli obro‘sini himoya qilishni anglatadi. Yoshlar ko‘pincha ism-familiya, telefon raqami, manzil, joylashuv, parol yoki shaxsiy suratlarni internetda tarqatish oqibatlarini yetarlicha baholamasligi mumkin.

Shu bois ularga qaysi ma’lumotlarni ommaga ochiq joylashtirish mumkinligi, maxfiylik sozlamalaridan qanday foydalanish va shubhali havolalarni qanday aniqlash tushuntirilishi zarur.

Amaliy jihatdan kuchli va takrorlanmaydigan parollardan foydalanish, imkon bo‘lsa ikki bosqichli tasdiqlashni yoqish, noma’lum fayllarni yuklab olmaslik, shubhali havolalarni ochmaslik hamda qurilmalarni muntazam yangilash muhim qoidalardir. O‘quvchilarga begona shaxslar yuborgan kod yoki parolni hech kimga bermaslik kerakligi alohida uqtirilishi lozim. Agar kiberbulling, tahdid yoki shaxsiy ma’lumotni noqonuniy tarqatish holati yuz bersa, jabrlanuvchini ayblamasdan, dalillarni saqlash va ishonchli kattalar yoki mas’ul mutaxassisga murojaat qilish tavsiya etiladi.

Raqamli xulq madaniyati xavfsizlik qoidalari bilangina cheklanmaydi. Onlayn muloqotda hurmat bilan yozish, haqorat va kamsitishdan tiyilish, boshqa shaxsning suratini yoki ishini ruxsatsiz tarqatmaslik, mualliflik huquqini tan olish ham muhim. Internetdagi izohlar va ulashilgan materiallar insonning raqamli obro‘siga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun yoshlar har bir xabarni yuborishdan oldin uning boshqalarga qanday ta’sir qilishini o‘ylashga o‘rgatilishi kerak.

Raqamli muhitda empatiya va hissiy savodxonlikni rivojlantirish ham muhimdir. Yuzma-yuz muloqotda inson suhbatdoshining ovozi va mimikasini kuzatishi mumkin, onlayn yozishmada esa bu belgilar ko‘pincha mavjud bo‘lmaydi. Shu sababli oddiy jumla ham noto‘g‘ri talqin qilinishi, kelishmovchilik esa tezda kuchayishi mumkin. O‘quvchilarga fikrni xotirjam ifodalash, boshqa nuqtayi nazarni tinglash, nizoni haqorat va tahdidsiz hal etish usullarini o‘rgatish raqamli muhitdagi sog‘lom munosabatlarni mustahkamlaydi.

Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish ham mas’uliyatni talab etadi. Bunday tizimlar foydali g‘oyalar va tushuntirishlar berishi mumkin, biroq ularning javoblari doimo to‘g‘ri bo‘lavermaydi. O‘quvchi sun’iy intellekt bergan ma’lumotni tekshirishi, undan foydalanganini zarur holatda ko‘rsatishi va topshiriqni o‘z fikri bilan boyitishi lozim. Bu yondashuv texnologiyani ko‘r-ko‘rona qabul qilishdan saqlaydi hamda akademik halollikni mustahkamlaydi.

4. Raqamli tarbiyada pedagog, oila va ta’lim muassasasining hamkorligi

Raqamli tarbiya samarali bo‘lishi uchun pedagog, ota-ona va ta’lim muassasasi bir-birini to‘ldiruvchi vazifalarni bajarishi kerak. Pedagog o‘quv maqsadiga mos kontentni tanlaydi, raqamli vositalardan foydalanish qoidalarini belgilaydi va o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Ota-onalar esa uy sharoitida muvozanatli ekran vaqti, yoshga mos kontent va ochiq muloqot uchun sharoit yaratadi. Ta’lim muassasasi umumiy qoidalar, maslahat va zarur texnik ko‘makni ta’minlashi lozim.

Ota-onalar bilan ishlashda faqat taqiqlashga asoslangan yondashuvdan ko‘ra, tushuntirish va hamkorlikka tayangan usul samaraliroq. Bolaga nima uchun ayrim

saytlar yoki ilovalar xavfli bo‘lishi mumkinligini tushuntirish, internetda uchragan shubhali holatlarni kattalar bilan muhokama qilishga undash muhim. Ota-onalar ham o‘zlari raqamli qurilmalardan foydalanishda namuna ko‘rsatishi, suhbat paytida telefonni chetga qo‘yishi va bolaning fikrini tinglashi kerak.

Ta’lim muassasalarida “media savodxonlik haftaligi”, axborot xavfsizligi bo‘yicha treninglar, raqamli odob mavzusidagi munozaralar va oilaviy seminarlar tashkil etish mumkin. O‘quvchilar kichik guruhlarda foydali raqamli mahsulot yaratishi, masalan, soxta xabarni aniqlash bo‘yicha infografika, internet odobi haqidagi qisqa video yoki shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash qoidalari aks etgan eslatma tayyorlashi mumkin. Bu faoliyatlar bilimni amaliy ko‘nikmaga aylantiradi.

Hamkorlikning yana bir muhim jihati — muammoli vaziyatlar yuzaga kelganda aniq harakat tartibining mavjudligidir. Ta’lim muassasasi kiberbulling, shaxsiy ma’lumotlarning tarqalishi yoki nomaqbul kontent bilan bog‘liq holatlarda kimga murojaat qilish mumkinligini o‘quvchilarga oldindan tushuntirishi kerak. Murojaat qilgan o‘quvchining shaxsiy hayotini hurmat qilish, vaziyatni xolis o‘rganish va zarur yordamni ko‘rsatish ishonchli muhitni yaratadi. Bunday tartiblar faqat muammo yuz bergandan keyin emas, muntazam ravishda tushuntirib borilganda samarali bo‘ladi.

Raqamli resurslarni tanlashda yosh xususiyatlari, til, madaniy muhit, imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning ehtiyojlari va internetga kirish imkoniyatlari hisobga olinishi lozim. Har bir o‘quvchi bir xil texnik sharoitga ega bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli raqamli topshiriqlar bilan bir qatorda muqobil usullar ham taklif etilishi, ta’lim resurslari imkon qadar tushunarli va inklyuziv bo‘lishi kerak.

5. Samaradorlikni baholash va amaliy tavsiyalar

Raqamli tarbiya natijalarini faqat o‘quvchining qurilmadan foydalana olishi yoki topshiriqni tez bajarishi bilan baholab bo‘lmaydi. Baholashda axborot manbasini tekshirish, dalillarni solishtirish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, onlayn muloqotda hurmat saqlash va raqamli kontentga mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lish kabi ko‘rsatkichlarga e’tibor qaratish kerak. Buning uchun kuzatish, vaziyatli topshiriqlar, o‘z-o‘zini baholash varaqalari va loyiha natijalaridan foydalanish mumkin.

Masalan, o‘quvchiga shubhali xabar berilib, undan xabarni ulashishdan oldin qanday tekshiruvlarni amalga oshirishini izohlash so‘raladi. Boshqa vaziyatda esa guruhli chatdagi haqoratli izohga qanday munosabat bildirish yoki ruxsatsiz tarqatilgan surat yuzasidan kimga murojaat qilish mumkinligi muhokama qilinadi. Javoblarda faqat to‘g‘ri variant emas, balki qarorning sababi ham baholanadi. Bu usul o‘quvchining ongli tanlov qilish qobiliyatini ko‘rsatadi.

Tahlil asosida quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin: birinchidan, media savodxonlik va axborot xavfsizligini tarbiyaviy ishlar rejasiga muntazam kiritish; ikkinchidan, pedagoglarning raqamli va metodik kompetensiyalarini oshirish;

uchinchidan, o‘quvchilar bilan real hayotiy vaziyatlarga asoslangan mashqlar o‘tkazish; to‘rtinchidan, ota-onalar bilan doimiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish; beshinchidan, raqamli vositalardan foydalanishda yoshga moslik, maxfiylik, mualliflik huquqi va inklyuzivlik tamoyillariga rioya qilish.

Amaliy ishlarning natijadorligini oshirish uchun ta’lim muassasalari o‘z faoliyatini davriy ravishda tahlil qilib borishi ham maqsadga muvofiq. O‘quvchilar va ota-onalar o‘rtasida qisqa so‘rovnomalar o‘tkazish, treninglardan keyingi bilim va ko‘nikmalarni solishtirish, pedagoglarning kuzatuvlarini umumlashtirish orqali qaysi yo‘nalishlarda qo‘shimcha yordam kerakligi aniqlanadi. Bunda baholash jazolash yoki nazoratni kuchaytirish vositasi emas, balki ta’limiy yordamni yaxshilash mexanizmi sifatida qo‘llanishi kerak.

Shuningdek, raqamli ta’limning samaradorligini oshirish uchun har bir vositaning aniq pedagogik vazifasi belgilanishi lozim. Agar maqsad muloqot ko‘nikmasini rivojlantirish bo‘lsa, guruhli loyiha yoki muhokama tashkil etish mumkin; axborotni tahlil qilish maqsad qilinganida esa turli manbalarni solishtirishga asoslangan topshiriqlar tanlanadi. Texnologiyadan faqat zamonaviy ko‘rinish uchun foydalanish o‘rniga, uning o‘quvchi rivojiga qo‘shadigan hissasi baholanishi kerak.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, raqamli ta’lim muhiti shaxs tarbiyasi uchun yangi imkoniyatlar yaratadi, biroq u bilan birga axborot, axloq va xavfsizlikka doir mas’uliyatni ham kuchaytiradi. Raqamli resurslarning tarbiyaviy salohiyati ulardan maqsadli, tanqidiy va qadriyatlarga tayangan holda foydalanilgandagina namoyon bo‘ladi. Media savodxonlik yoshlarni ma’lumotni tekshirishga, mustaqil xulosa chiqarishga va manipulyativ kontentdan ehtiyot bo‘lishga o‘rgatadi; axborot xavfsizligi esa shaxsiy ma’lumotlar va raqamli obro‘ni himoya qilishga xizmat qiladi.

Mazkur jarayonda pedagog, oila va ta’lim muassasasi hamkorligi muhim o‘rin tutadi. Raqamli vositalar insoniy muloqot, tarbiyaviy namuna va pedagogik rahbarlikni almashtirmasligi, balki ularni qo‘llab-quvvatlashi lozim. Shu bois ta’lim tizimida media savodxonlik, raqamli odob, axborot xavfsizligi va akademik halollikni uzviy rivojlantirish kelajak avlodning mas’uliyatli, faol va raqamli muhitda mustaqil qaror qabul qila oladigan shaxs bo‘lib kamol topishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Media and Information Literacy. — https://www.unesco.org/en/media-information-literacy (murojaat sanasi: 12.10.2026).
2. UNESCO. Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Second Edition of the UNESCO Model Media and Information Literacy Curriculum for Educators and Learners. — UNESCO, 2022. — https://iite.unesco.org/publications/media-and-information-literate-citizens-think-critically-click-wisely/

3. UNESCO Institute for Information Technologies in Education. Digital Citizenship Education. — https://iite.unesco.org/theme/digital-citizenship-education/
4. O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni. 2003-yil 11-dekabr, 560-II-son.
5. Xushboqov I. U. Boshlang‘ich ta’lim talabalari uchun media savodxonlikni oshirishning pedagogik asoslari // Fan va jamiyat. — 2026. — https://journal.ndpi.uz/ss/uz_Latn/article/view/2026-2-3-009.

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929